

HERMANOVA UTRDBA

Področje: Arhitektura in gradbeništvo

Avtorica: Urša Žun

Mentorica: Patricija Veldin, univ. dipl. soc. kult., prof. zgod.

Leto izdelave: 2014/2015

Gimnazija Kranj
Koroška cesta 13, 4000 Kranj

KAZALO VSEBINE

ZAHVALA	4
POVZETEK	5
SUMMARY	5
1. UVOD	6
1.1 Raziskovalna vprašanja	8
1.2 Hipoteze	8
1.3 Znanstvene metode dela	9
1.3.1 Zbiranje in pregledovanje virov in literature	9
1.3.2 Raziskovanje na območju Hermanove utrdbe	9
1.3.3 Povpraševanje po informacijah o Hermanovi utrdbi	10
1.3.4 Primerjava pisnih virov in slikovnega gradiva	10
2. HERMANOVA UTRDBA	11
2.1 Gradnja poti	12
2.2 Cesta danes	12
2.3 Preskrba z vodo	13
2.3.1 GRADBIŠČE	13
2.3.2 BIVANJE	13
2.4 Gradnja	14
2.5 Preimenovanje	14
2.6 Gradbeni materiali	15
2.7 Skladiščenje streliva	15
2.8 Obramba	16
2.9 Prostori	16
2.10 Okolica	17
2.11 Prenavljanje in izboljšave	17
2.12 Trdnost utrdbe	18
2.13 Zaloge	18
2.13.1 OROŽJE	18
2.13.2 HRANA	19
2.13.3 DRUGI ŽIVLJENJSKI POGOJI IN MATERIAL	19
2.14 Posadka	19
3. MERE IN GRADBENI MATERIAL	20
3.1 Značilnosti avstro – ogrskih utrdb	20
3.2 Gradbeni material in stroji	22
3.3 Mere zidov in stropa	23
4. POMEMBNE OSEBE PRI NASTANKU HERMANOVE UTRDBE	25

5. TLORISI HERMANOVE UTRDBE	27
6. UGOTOVITVE IN REZULTATI	36
7. ZAKLJUČEK	43
8. VIRI IN LITERATURA	44
PRILOGE	45

KAZALO SLIK

Slika 1: Pot z železnimi klini od trdnjave Kluže do Hermanove utrdbe	13
Slika 2: Prednje stene so za boljšo vzdržljivost obložili z granitnimi kockami	21
Slika 3: Granitna obloga	21
Slika 4: Do danes ohranjene talne ploščice	22
Slika 5: Udrta stena v pritličju utrdbe	24
Slika 6: Debelina stene na strani, ki ni bila izpostavljena obstreljevanju	24
Slika 7: Obstreljen del Hermanove utrdbe	25
Slika 8: Tloris celotne Hermanove utrdbe	27
Slika 9: Iz zraka slikana Hermanova utrdba v obliki črke L	28
Slika 10: Dobro vidna nadstropja že propadajoče Hermanove utrdbe	29
Slika 11: Razporeditev kletnih prostorov Hermanove utrdbe	30
Slika 12: Razporeditev pritličnih prostorov v Hermanovi utrdbi	32
Slika 13: Razporeditev prostorov v prvem nadstropju	34
Slika 14: Zaraščena notranjost Hermanove utrdbe	36
Slika 15: Zaprt prehod z gradbenim materialom	36
Slika 16: Človeški odpadki v trdnjavi	37
Slika 17: Grafiti na stenah Hermanove utrdbe	37
Slika 18: Porušeno stopnišče	38
Slika 19: Podrte stene v utrdbi	38
Slika 20: Dotrajan rob okna	38
Slika 21: Razpadajoča okna	39
Slika 22: Neprehodni prostori utrdbe	40
Slika 23: Propadajoče stene utrdbe	40
Slika 24: Nove jeklene stopnice	41
Slika 25: Informacijski pano o Hermanovi utrdbi	41
Slika 26: Opozorilo obiskovalcem utrdbe	41
Slika 27: Okolica Hermanove utrdbe	42

ZAHVALA

Na tem mestu bi se najlepše zahvalila svoji mentorici, profesorici zgodovine Patriciji Veldin, ki me je pri izdelovanju raziskovalne naloge nadobudno usmerjala, mi dajala napotke, zahvaljujem pa se ji tudi za potrpežljivost. Prav tako se zahvaljujem svoji sošolki Jerci Bergant, ki mi je lektorirala prevod povzetka v angleški jezik. Zahvala gre seveda tudi staršem, ki so me pri delu spodbujali in podpirali.

POVZETEK

Letos bo minilo 100 let od začetka prve svetovne vojne na slovenskih tleh oziroma od odprtja soške fronte, zato je raziskovalna naloga namenjena obravnavi Hermanove utrdbe na pobočju Rombona. Utrdba je važna kulturna arhitekturna dediščina povezana z vojskovanjem na soški fronti. Zanimali so me različni podatki, na primer, ali so kdaj po prvi svetovni vojni obstajali načrti za obnovo Hermanove utrdbe. V nalogi sem raziskala samo zgradbo, njen namen, dostope do utrdbe, zato sem morala izpeljati terenski ogled, pri katerem sem dobila veliko slikovnega gradiva ter prve vtise o pomenu in ohranjenosti trdnjave. Na podlagi svojih slik ter tlorisov in slik v knjigah sem primerjala stanje utrdbe nekoč in danes in sem ugotovila, da utrdba počasi razpada in se je ne obnavlja. V nalogi sem tudi poskusila odgovoriti na vprašanje, ali se Občina Bovec oz. Republika Slovenija zavedata arhitekturnega in zgodovinskega pomena te trdnjave, in če bodo v tem letu izvedene dodatne dejavnosti, ki bodo slovenski javnosti in tujcem približale Hermanovo utrdbo.

SUMMARY

This year is the 100th year of the beginning of World War I., more precisely, the 100th year of the beginning of the Italian front and that's why my research paper is practically a discussion about the Herman's fort, which is located on the mountainside of Rombon. The fort is a very important part of cultural-architectural heritage and it was also used in fights on Italian front. I was wondering if there were any renovation plans for the fort after the World War I. In my assignment I was interested in the building itself, its intention, and how to reach the fort, so I went on a field trip with the help of which I got plenty of visual material and the very first impressions of the fort's meaning and its condition. Based on the photos I took, the ground plans and the photos I managed to find in books, I compared the fort today and the fort back then. I came to the conclusion, that the fort is slowly falling apart and it's not being renovated. In my assignment I also tried to answer the question if the community of Bovec or the Republic of Slovenia are aware of architectural and historical meaning of the fort and if there are going to be organising any special activities, which will increase renown of Herman's fort in Slovenia and in the world.

1. UVOD

V Evropi so si nekatere države na prehodu iz 19. v 20. stoletje prizadevale, da bi imele čim več kolonij in bi tako še povečale lasten imperij. Med največje in najpomembnejše države tistega časa štejemo namreč Veliko Britanijo, ki je imela odlično razvito mornarico in tako stik z vsemi celinami predvsem zaradi trgovanja. Prevlado nad kolonijami sta hoteli tudi Italija in Nemčija in si torej iz kolonij zagotoviti surovinsko bazo, poceni delovno silo ter trg izdelkov. Nemčija je v drugi industrijski revoluciji sicer na nekaterih področjih že prišla v vodstvo navkljub poskušanju tudi drugih držav in izpodrinila Veliko Britanijo. Kanal delovne sile je bil usmerjen proti Združenim državam Amerike, slednje pa so se tačas namesto osvajanja novih ozemelj trudile vzpostaviti linijo ekonomskih povezav, prosto pot trgovanja in odpravo carin, da bi s tem pridobile izredno pomembno gospodarsko funkcijo (Repe, 2002, str. 9).

Osmansko cesarstvo na Balkanu je slabelo, zato so Grčija, Bolgarija, Črna Gora in Srbija zahtevale dele turškega ozemlja na Balkanu ter sprožile dve balkanski vojni leta 1912 in 1913. Ta območja so izredno mikale Avstro-Ogrsko zaradi nadvlade na Balkanu in pa Rusijo zaradi pridobitve nadzora nad Bosporjem in Dardanelami ter izhoda v Sredozemlje. Ker so Nemčija, Italija in Avstro-Ogrska zamudile razdeljevanje sveta, so se leta 1882 povezale v trozvezo ali centralne sile. Proti njim so se 1907 združile Francija, Rusija in Velika Britanija in ustanovile antanto. Na Vidov dan 28.6.1914 je v Sarajevu pripadnik Mlade Bosne, Gavrilo Princip, izvedel atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda. To je veljalo kot povod in še istega dne je Avstro-Ogrska z Nemčijo Srbiji napovedala vojno (Repe, 2002, str. 10). Skoraj hkrati so si vojno napovedala še mnoge druge države. Italija je izstopila iz trozveze ter za nekaj časa veljala za nevtralno državo, kasneje pa se je zaradi večje ponudbe obljubljenih ozemelj leta 1915 z Londonskim sporazumom pridružila antantnim silam, Bolgarija in Turčija pa sta se pridružili Nemčiji in Avstro-Ogrski. Avstro-Ogrska je s pomočjo Bolgarije porazila Srbijo, katera se je umaknila na otok Krf. 2 leti kasneje so odprli fronto blizu Soluna, a pomembnejše bitke so se odvijale na zahodni fronti, kjer so Nemci poskušali s taktiko blitzkrieg (bliskovita vojna), a so jih Francozi in Britanci ustavili pri reki Marni pred Parizom ter se bojevali v pozicijski vojni, kjer so bila napredovanja majhna in so terjala veliko žrtev (Repe, 2002, str. 10). Ob številnih napredovanjih ene in druge strani so v vojno stopile ZDA ter leta 1917 premagale trozvezo. Na vzhodni fronti so Rusi zaradi več vzrokov, od porazov do lakote in pomanjkanja v zaledju, sprožili februarско in oktobrsko revolucijo in tako odstopili od bojevanja. Četrta fronta se je odprla s strani Italijanov in je potekala od

Jadranskega morja do Švice, večinoma je potekala na slovenskih tleh. Za to fronto je značilno visokogorsko bojevanje in več bitk do leta 1917. Takrat se je zgodil tako imenovani Čudež pri Kobaridu, ko so centralne sile Italijo potisnile do reke Piave. Velika Britanija je Nemčiji zaprla pomorsko povezavo z drugimi celinami ter posledično poskrbela za pomanjkanje življenjskih potrebščin in zaradi tega so Nemci s podmornicami začeli potapljati sovražnikove ladje. ZDA so antantnim silam priskrbele vodstvo. Zaradi pomanjkanja vojakov, izčrpanosti in naveličanja so vsi že iskali možne rešitve in mirovne pogodbe. A čeprav je Nemčija na zahodni fronti dosegala številne zmage, so iz zaledja ljudje vojni začeli nasprotovati (Repe, 2002, str. 12).

Največja morija se je nato končala novembra 1918, ko sta Nemčija in Avstro-Ogrska po podpisu Bolgarije septembra in Turčije oktobra tudi sami privolili in podpisali kapitulacijo. Čeprav so države podpisale sporazume, vojskovanje še vedno ni čisto potihnilo, dokler z revolucijami niso določene države pridobile lastnega naziva in ozemlja.

Prvič se je zgodilo, da je vojna segla tudi v zaledje. Zaradi pomanjkanja vojakov, so bili v vojsko vpoklicani vsi moške, namesto njih pa so delo v tovarnah prevzele ženske, ki so kasneje po vojni zaradi napornega opravljajočega dela zahtevale več pravic. Tovarne so bile usmerjene v izdelovanje vojnih potrebščin in naprav, dobiček pa so pridobili predvsem poslovneži s stikom vojske.

Prva svetovna vojna velja za veliko vojno, saj so sicer s starim načinom vojskovanja prvič do tedaj uporabili nova orožja, topove, tanke, strojnice, mitraljeze, pri Ypresu so prvič uporabili bojni strup, okrepili so mornarico, podmornice, letalstvo nadgradili z vlogo napadanja (bombe). Med vojno so uvedli strogo cenzuro pisem vojakov in njihovih naslovnikov, da se v zaledje ne bi razširila panika in zaskrbljenost. Mnogo vojakov je pobegnilo (imenovani dezertjerji), a so jih po zakonu usmrtili. Vojakov je bilo ugonobljenih približno 10 milijonov, a zaradi posledic in bolezni približno še 20 milijonov. Generacijo mladih fantov, ki so bili ubiti v vojni in bi morali prevzeti žlezo države, so poimenovali izgubljena generacija (Repe, 2002, str. 16).

1.1 Raziskovalna vprašanja

V svoji raziskovalni nalogi želim odgovoriti na sledeča vprašanja:

1. Ali si Občina Bovec kot lastnica Hermanove utrdbe prizadeva za ohranitev Hermanove utrdbe?
2. Ali Občina Bovec glede na 100. obletnico prve svetovne vojne na Slovenskem prireja kakšne prireditve in druge aktivnosti?
3. Kako se je Hermanova utrdba spremenila od časa prve svetovne vojne do danes?
4. Ali so obstajali načrti za obnovo Hermanove utrdbe po prvi svetovni vojni?

1.2 Hipoteze

Na podlagi zgoraj navedenih vprašanj sem si zastavila naslednje hipoteze:

1. Hermanove utrdbe od konca prve svetovne vojne niso obnavljali in tako je začela propadati.
2. Zaradi letošnje 100. obletnice začetka prve svetovne vojne na Slovenskem Občina Bovec in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije načrtujeta več aktivnosti in prireditev na temo prve svetovne vojne, s katerimi bi sprožili zanimanje za Hermanovo utrdbo.

1.3 Znanstvene metode dela

Pri izdelavi raziskovalne naloge sem uporabila več metod. Odločila sem se za deduktivno metodo, kar pomeni, da sem najprej prebrala in pregledala ustrezno literaturo. Preko pisnega in slikovnega gradiva sem si pridobila osnovno znanje o Hermanovi utrdbi, nato pa sem Hermanovo utrdbo tudi sama raziskala. Ker v literaturi nisem dobila dovolj informacij za celotno raziskovalno nalogo, sem se za pomoč pri pridobivanju dodatnih informacij obrnila na občino Bovec, trdnjavo Kluže ter na Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije Nova Gorica. Za zaključek raziskovalnega dela pa sem vse pridobljene podatke (tako iz literature, odgovorov na svoja vprašanja ter spoznanj iz terenskega dela) med seboj primerjala in na podlagi tega potrdila oziroma ovrgla hipotezi.

1.3.1 Zbiranje in pregledovanje virov in literature

Z delom raziskovalne naloge sem pričela pri zbiranju in pregledovanju ustreznih virov in literature. Večino virov sem našla v knjižnici v knjižni obliki, nekaj pa tudi na spletnem omrežju. Vso literaturo o Hermanovi utrdbi sem prebrala ter si na podlagi tega lahko zastavila raziskovalna vprašanja ter hipoteze.

1.3.2 Raziskovanje na območju Hermanove utrdbe

Po pridobljenih informacijah o Hermanovi utrdbi sem izvedla tudi terensko raziskovanje – raziskovanje na območju Hermanove utrdbe. Od parkirišča pri trdnjavi Kluže sem se odpravila peš po poti do utrdbe. Po danes že dokaj prehodni poti in skozi osvetljen predor sem navkreber hodila približno dvajset minut, preden sem prispela do cilja. Za ovinkom se je v svoji velikosti bohotila avstro–ogrska vojaška utrdba. Pri raziskovanju postavitve, gradnje, današnjega stanja sem si utrdbo pobliže ogledala in poslikala z zunanje ter notranje strani.

Med zaključevanjem terenskega raziskovanja in hojo nazaj proti avtomobilu, sem nekoliko stran od trdnjave Kluže v travi našla nenavaden, star bakren kovanec. Ker je nadvse očitno pripadal nekemu predhodnemu narodu in ga nisem uspela prepoznati, sem se obrnila na Numizmatično društvo Slovenije. Od njih sem dobila povratno informacijo, da je okoli kovanca napis NAPOLEONE IMPERATORE E RE, v spodnjem delu pa letnica 1811, na vsaki strani letnice pa še po en droben znak. Na sredini je upodobljena glava, ki pripada Napoleonu Bonapartu. Na drugi strani je krona, nad katero piše REGNO D'ITALIA, pod krono CENTESIMO, čisto spodaj pa je črka M. Kot mi je odpisal član naslovljenega društva,

sem našla kovanec, ki je imel takrat najmanjšo veljavo in je bil skovan v Milanu. Izdan je bil v Napoleonovem Italijanskem kraljestvu, ki je obsegalo severovzhodni del današnje Italije. Zahodna Italija je bila takrat del Francoskega imperija, pri nas pa so bile Ilirske province. Ker za Ilirske province ni bilo posebnih kovancev, so ti kovanci krožili tudi pri nas. Torej pripada francoskemu, italijanskemu, slovenskemu, hrvaškemu, nemškemu,... narodu.

1.3.3 Povpraševanje po informacijah o Hermanovi utrdbi

Za dodatne informacije sem prosila tudi občino Bovec, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije Nova Gorica ter trdnjavo Kluže.

1.3.4 Primerjava pisnih virov in slikovnega gradiva

Pri raziskovalnem delu sem prav tako izvedla primerjavo – primerjala sem Hermanovo utrdbo nekoč s podatki iz virov in literature ter danes s pomočjo lastnega slikovnega gradiva.

2. HERMANOVA UTRDBA

Leta 1897 je konjeniški general Edmund von Krieghammer (predstavnik avstro-ogrškega vojnega ministrstva) naposled le odobril gradnjo sodobne kazematne topniške utrdbe na pobočju Rombona, takrat imenovane utrdba Rombon.

Že 7 let poprej je bilo poveljstvo avstro-ogrške zveze mnenja, da komaj zgrajena utrdba Kluže v bližini Bovca ni primerna za topniško bojevanje na daljavo. Zaradi grozeče nevarnosti z italijanske strani je zatorej stotnik Josef von Groh v inženirskem štabu pripravil geodetski posnetek pobočja Rombona, s pomočjo katerega so izbrali najprimernejše ozemlje za utrdbo: odlična lega za topniško bojevanje in zlasti obramba Bovške kotline, prepad pod utrdbo je onemogočal dostop sovražnikove pehote, a vendar je vse to delovalo pod pogojem, da je Rombon še avstrijski. Na geografskem inštitutu so za gradnjo naredili še podroben načrt celotnega zemljišča z dostopno cesto. Utrdbo so si zamislili visoko 10 metrov, široko 30 metrov in dolgo 40 metrov, dvonadstropno, delno podkleteno z 2 ramenskima kaponirjema in kasarno s pomožnimi prostori v zadnjem delu, celoten tloris pa bi bil v obliki črke L: *»Hermanova utrdba, ki je sodila med manjše avstro-ogrške utrdbe, je bila načrtovana za 2 častnika, 88 vojakov, 32 topničarjev, 2 pionirje, 3 telegrafiste in sanitejca, skupaj torej 129 mož:«* (Simić, 2005, str. 133)

Inženirski stotnik Franz Hauninger je izdelal načrte dostopne ceste in utrdbe, zadolžen pa je bil tudi za vodenje same gradnje. Odgovornost za gradnjo je sicer imela Inženirska direkcija v Celovcu (natančneje podpolkovnik inženirskega štaba Paul Witzigmann), šestino leta pa je bil za to zadolžen major inženirskega štaba Johann Diviš. V začetku spomladi 1899 je vodenje gradnje prevzel stotnik Alexander Kuchinka, v spominski listini pa so kot pomembneži pri gradnji zapisani še nadporočnik 4. pionirskega bataljona Oskar Jaeger, Franz Pammer in Wenzel Kubat, oba vojaška gradbena računska oficijala 3. stopnje, višji vojaški gradbeni mojster Josef Stieber ter vojaški gradbeni mojster Emmanuel Eicholz.

Za gradnjo Hermanove utrdbe so večinoma uporabljali beton in pri tem niso uporabljali nikakršnih strojev, pač pa se je vse delalo ročno. Zaradi tega so krvavo potrebovali izurjene in učene delavce, vendar slednjih ni bilo na pretek. Veliko marljivih delavcev z okolice Trbiža in Gorice je namreč delalo v Rabeljskem rudniku za grofa Henckel-Donnersmarka ali pa so si kruh služili v državnih delavnicah. Poleg ustrezno izučene delovne sile pa so postavili tudi pogoj, da mora biti delavec Slovenec ali Korošec in ima bivališče v bližini, nikakor pa ne sme biti italijanskega porekla, tako zaostreni pogoji so nastali zaradi vohunjenja, a je časopis Soča

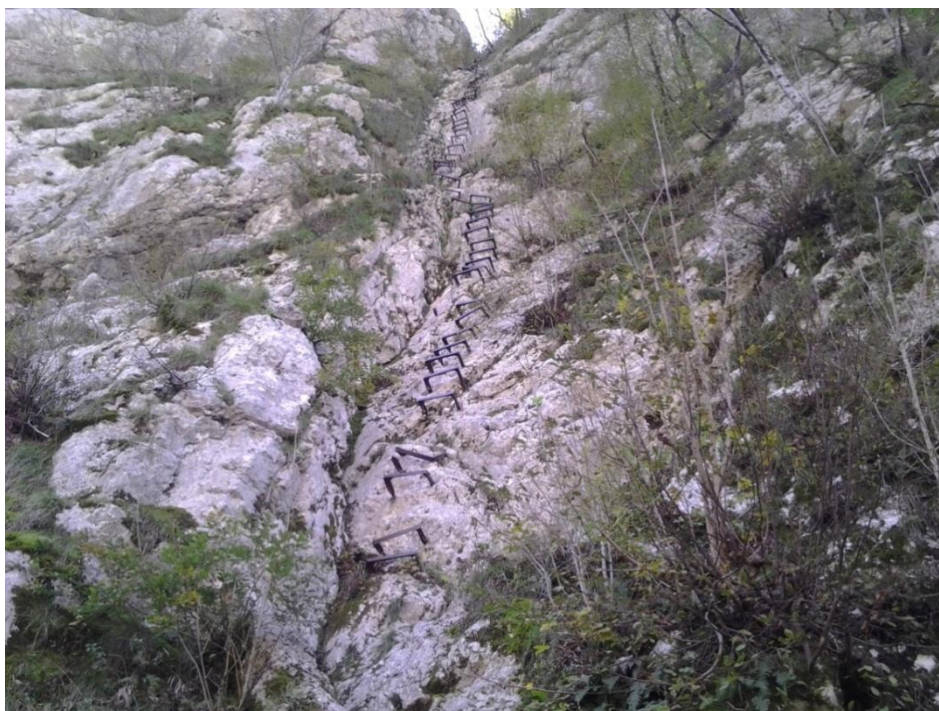
vseeno poročal o dogodkih in novostih. Ker torej domačih delavcev ni bilo veliko, so jih bili primorani pripeljati iz drugih krajev. Od vseh so bili najbolj delavni goriški delavci, kar pa so omenili tudi v poročilu o gradnji (Simić, 2005, str. 132 – 135).

2.1 Gradnja poti

Ker je bila Hermanova utrdba načrtovana na pobočju Rombona na nekoliko višji legi, je bil dostop do te lokacije izredno otežen. Zaradi tega je oddelek 4. pionirskega oddelka pod poveljstvom poročnika Oskarja Jaegra 9. aprila 1897 pričel s speljevanjem ceste. Najprej je 34 moških začelo graditi cesto med utrdbo Kluže in gradbiščem Hermanove utrdbe, ki se na vsako serpentino dvigne za 114 metrov nadmorske višine. Hitro zatem so vojake bataljona razrešili dolžnosti za gradnjo ceste ter so delo prevzeli lokalni civilni podizvajalci, znani so Franc Mišic iz Bovca in Martin ter Mihael Černuta iz Loga pod Mangartom. Slednji so 3. maja 1897 pričeli z obeh strani kopati predor v dolžini 113 metrov, širini 3 metrov in višini 2.5 metrov. Vse mere so morali prilagoditi jeklenim topovskim ščitom 12-centimetrskih topov in kupol za oklepne možnarje, da so jih lahko pretovorili na gradbišče. Vse delo je potekalo ročno in vseeno dokaj hitro. S pomočjo pretežno dragega eksploziva Dynamit No. 1 iz pionirskega skladišča Wöllersdorf so predor uspeli dokončati še istega leta v avgustu. Za pot do Hermanove utrdbe so potrebovali skoraj leto dni, 11. 7. 1898 so po nedokončani poti prepeljali prvi voz materiala, 25. 11. 1898 pa so pot uradno dokončali v celoti (Simić, 2005, str. 135).

2.2 Cesta danes

Cesta kot takrat edini dostop do Hermanove utrdbe je danes pot oz. steza. Skozi več kot stoletje je narava prizadela prvotno cesto (padajoče skale z Rombona, hudournik, zaraščenost vozišča), da pa je slednja res obstajala, lahko razberemo iz klesanih kamnov ob cesti. Prav tako pa je potrebno omeniti še, da so Italijani po prvi svetovni vojni pregradili oba dela predora z betonskimi zidovi. Omenjena cesta (današnja pot) pa do Hermanove utrdbe ni bila edini dostop, do utrdbe so lahko prišli tudi po železnih klinih, ki so jih zabili v navpično steno tik nad trdnjavo Kluže (Simić, 2005, str. 138).

Slika 1: Pot z železnimi klini od trdnjave Kluže do Hermanove utrdbe (foto: U. Žun)

2.3 Preskrba z vodo

2.3.1 GRADBIŠČE

Ker je bilo v večini vse zgrajeno iz betona, se se za gradnjo utrdbe porabile ogromne količine vode. Delavci so se znašli pred problemom: vode v bližini ni bilo, šele 212 metrov nižje od gradbišča je tekla Koritnica. Odločitev zatorej ni bila težka, je pa predstavljala naporno delo (sicer manj napora kot dovažanje z vozovi). Ob desnem bregu Koritnice pod Klužami je izjemno draga črpalka (4 000 kron) po tlačnem cevovodu potiskala vodo do gradbišča. Motor v črpalki je deloval brez hrupa, hkrati pa je bilo v eni uri na gradbišču kubični meter vode.

2.3.2 BIVANJE

Vode v Hermanovi utrdbi ni primanjkovalo, saj so za vsak slučaj v klet postavili štiri cisterne, v dveh je bila shranjena hladilna voda za bencinski motor, v večjih dveh skupaj s prostornino 70, 65 kubičnih metrov pa pitna voda, tako da je bila voda na razpolago tudi v primeru vojne. Najprej so si gradbeniki zamislili, da bi vodo pridobivali na račun kapnice s strehe, a se to zaradi poštnih golobov ni obneslo. Zato so sklenili, da bodo vodo dovajali kot v času gradnje, torej s črpalko so črpali vodo iz Koritnice. Spremenili so zgolj to, da so vodo zajezili in

črpalko postavili v zgradbo v okolici, cevovode pa so napeljali tako, da so bili zaščiteni pred obstreljevanjem. Glede postavitve črpalke niso najbolje premislili, kajti locirana je bila ravno tako, da bi jo sovražniki zlahka upravljali in bi prestregli dotok vode do Hermanove utrdbe (Simić, 2005, str. 138).

2.4 Gradnja

2. 8.1897 je še ob nedokončani cesti do gradbišča Hermanove trdnjave naloga gradnje pripadla podizvajalcu inženirju Franzu Madilu iz Celovca in njegovemu bovškemu zastopniku Engelbertu Berschaku. Začeli so z uravnavo dokaj strmega pobočja Rombona. Odstranili so slabih 16 000 m³ materiala, nekaj pa so ga morali tudi nasuti in dopolniti s kamnitim podpornim zidom. Gradnja utrdbe se je uradno pričela s prvim pripeljanim vozom z materialom 11. 7. 1898, ko so položili temeljni kamen. Zraven so priložili tudi spominsko listino, ki priča o datumu pričetka gradnje. Za dovoz materiala na gradbišče so bili zadolženi domačini. Ker pa so ti za vsak pripeljan ščit oderuško računali (plačilo se je lahko primerjalo s poročnikovo plačo), so za material poskrbeli delavci sami. Z izposojenim vozičkom za prevoz težkega tovora so tako lažje priskrbeli 10-tonske ščite, ki ga je moralo vleči 40 vojakov. Že tako naporno delo pa je otežil še prenizek strop tunela, zato so morali ščite preložiti na nosilce in s pomočjo hlodov prepeljati skozi predor. Prevoz in nameščanje enega ščita je trajalo 5 dni, vse skupaj torej 20 dni. Ko so vse ščite postavili na svoje mesto, je bilo med njimi 5 cm preveč prostora, ki pa so ga potem spretno zapolnili s svincem in granitnimi kvadri. Hermanova utrdba je bila v celoti dokončana 29. 6. 1900. Sicer gradnja ni potekala ves čas zaradi vremenskih razmer (utrdbe niso gradili približno 11 mesecev), hkrati pa so lahko natančno spremljali napredovanje gradnje in popravljali oz. ukrepali, če je šlo kaj narobe (Simić, 2005, str. 139-141).

2.5 Preimenovanje

18. maja leta 1809 so Francozi premagali stotnika Johanna Hermanna von Hermannsdorfa, poveljnika na Predelu. Čez devetdeset let, 14. maja 1899, je cesar Franc Jožef I. Hermannovi hrabrosti na čast nedokončano utrdbo Werk Rombon preimenoval v Fort Hermann oziroma v Hermanovo utrdbo (Simić, 2005, str. 135).

Hermanova utrdba je potem skupaj z nižje ležečo trdnjavo Kluže predstavljala Bovško zaporo. Zapora je bila postavljena za lažje nadzorovanje izredno pomembne cesarske poti Gorica–Bovec–Trbiž. (<http://www.kluze.net/zgornja-trdnjava>)

2.6 Gradbeni materiali

Hermanovo utrdbo so zgradili večinoma iz portlandskega cementa iz dveh podjetij v Celovcu. Uporabili so ga natančno 859,583 kg. Kot zanimivost naj omenim, da je bila cena wietersdorfskega cementa za 20 vinarjev ugodnejša od legenfeldskega, ki je za 100 kg cementa stal 7 kron in 30 vinarjev. Preden pa so cement kupili, ga je Preizkusna komisija glavnega in rezidenčnega mesta Dunaj najprej testirala. Rezultati so pokazali, da se legenfeldski beton za 3–5 ur strdi hitreje kot wietersdorfski.

Še neobdelan kamen (lomljenec) so za gradnjo dovažali iz bližnjega kamnoloma, potem pa so uporabljali tudi dele skal iz tal. Lomljenec je težak za obdelavo, rumeno-bele barve dolomitiziran apnenec s školjkastim lomom. Za zidove so ga porabili kar 3 509 m³.

Mivko so nakopali ob reki Koritnici in Soči, pesek pa so pridobivali kar na gradbišču. Slednji je bil rumen, higroskopičen, iz različnih delcev, bil pa je sestava betona in uporabili so ga tudi za zidanje zidov. Za ocenitev kvalitete peska z gradbišča so naredili kemijsko analizo. Ta je pokazala, da je beton iz referenčnega kremenovega peska le za tretjino trdnjši kot beton iz peska z gradbišča, torej je bil tudi ta dobre kvalitete.

Vse skupaj so iz betona zgradili 2 728 m³ zidov, vključno s streho. Mešali so ga sproti na gradbišču in so za utrdbo vlivali po plasteh. Za različne objekte so delavci mešali različno sestavo cementa, peska in drobljenca: pri trdnjših zidovih so uporabili nekoliko več cementa kot pri zidovih, ki niso bili na območju morebitnega uničenja. Po štirinajstih oziroma enaindvajsetih dneh se je beton že docela strdil in so lahko odstranili opaže. Malo so tudi gledali na ceno in čas, zato so v prednje stene dodajali skale namesto betona.

Vse pa ni bilo zgrajeno iz betona – okna in vsa vrata, razen velika vhodna, so naredili iz macesnovega rjavo pobarvanega lesa. Okvirji oken ter glavnih vrat in skladišč streliva so bili izdelani iz klesanega kamna. Okna so dodatno zaščitili 1,5 cm debeli jekleni ščiti na nosilcih (Simić, 2005, str. 142, 143).

2.7 Skladiščenje streliva

V Hermanovi utrdbi so za skladiščenje granat in topov namenili štiri prostore v pritličju. Tu je delovalo tudi dvigalo, ki je granate z niše v pritličju prepeljalo do niše v prvem nadstropju. Niši sta bili opremljeni z velikim številom teh granat, strelivo za delovanje možnarja pa so založili v prostora med dvigalom (Simić, 2005, str. 158).

2.8 Obramba

Vojaki so morali biti pripravljeni tudi na napad pehote. Zaradi te morebitne težave so zgradili na vsaki strani frontalne stene tudi prizidek¹, ki je bil povezan s hodnikom. Možje bi v času pehotnega napada lahko brez problemov prišli po hodniku do prizidka, od koder so lahko obstreljevali napadalce. Ker pa so predvideli, da bi v vojnem obdobju zaradi varnosti ljudi prišlo do pomanjkanja prostora, bi prizidka služila tudi začasnemu bivanju. Najbolj so se zbali za obrambo treh zunanjih vhodov – glavni vhod v utrdbo in dvorišče sta bila postavljena v zadnjem delu zgradbe, obvarovana s strelno linijo in kovinsko ograjo. Za močnejšo obrambo pa so postavili tudi žične ovire; nekaj preprek so zgradili med gradnjo, po njej pa so v prednji jarek nanizali nosilce, žico pa so imeli spravljeno zaradi prehoda vojakov (Simić, 2005, str. 159).

2.9 Prostori

V zadnjem delu topniškega predela prvega nadstropja sta bili dve sobi namenjeni poveljniku ter najvišjemu pehotnemu častniku. V sobi slednjega naj bi se po popisu inventarja utrdbe nahajala ena izmed trinajstih litoželeznih peči, popolno opremljeno s pohištvom pisarne in spalnice (miza, trije stoli, postelja, nočna omarica, ogledalo, omara, tabla). Nadstropje nižje se je nahajala soba s pogradi za vojake v primeru vojne, v mirnem obdobju pa so se ti nahajali v kasarniškem delu utrdbe, kjer je bila zgrajena tudi kuhinja, sanitarije, shramba živil, prostor za oskrbovanje ranjencev in prostor za telefonijo. Telefonsko topniško poveljevanje in splošno poveljevanje sta bila ločena. Telefonska centrala utrdbe je bila povezana med poveljnikovo sobo v Klužah, stražnico v Klužah in poveljnikovo sobo Hermanove utrdbe, stražnico, telefonom na hodniku v Hermanovi utrdbi ter med državnim telegrafskim kablom št. 1179 (Trbiž–Bovec–Gorica) in 1328 (Trst–Bovec–Celovec), uradom telefonije in med telegramov v Logu pod Mangartom, krožno linijo Srpenica–Ponteba. Topniška telefonska centrala pa je bila povezana med poveljniško sobo v Klužah in opazovalnima kupolama Hermanove utrdbe ter v primeru vojne še med opazovalnicama na Slemenu in pod Rombonom (Simić, 2005, str. 161).

¹ Ramenski kaponir

2.10 Okolica

Po zaključeni gradnji Hermanove utrdbe je bilo tamkajšnje območje nezakrito in preveč opazno. Zato so delavci sprednjo steno utrdbe pobarvali z varovalno barvo in v bližini nasadili sadike akacije, javora ter črnega bora, ki pa se je v večji meri ohranil do danes. Deset let pred prvo svetovno vojno (1905) so na planoti pred utrdbo zgradili leseno hišo manjše velikosti, v kateri so hranili živež za 45 dni in nekaj topniškega materiala. Nekoliko stran od koče so postavili tudi hlev. Istega leta so poskrbeli tudi za zabavo in vadbo vojaških veščin, ko so si pod Rombonom napravili kegljišče, nekaj vrta, strelišče – tu so uporabljali lažne, vadbene naboje – in vadbeni prostor. Tri leta po tem pa so zgradili še častniško barako, ki je stala desetino kilometra severno od utrdbe. Poleg nje je bila postavljena tudi delno vkopana kaverna kot klet. V vojni je granata z italijanske strani priletela ravno na to mesto in se je od obeh objektov ohranila le kaverna (Simić, 2005, str. 170).

2.11 Prenavljanje in izboljšave

1905. leta so že nekoliko popravljali in nadgrajevali Hermanovo utrdbo. Najprej so za daljši doomet orožja odstranili in vseeno spravili stari možnarski cevi v oklepnih kupolah ter ju nadomestili s cevmi havbic M. 99. Oklepna havbica (stara kupola in nova cev) je tako pripomogla k 5 900 metrski izstrelitvi, kar pa je skoraj dvakrat toliko kot poprej. Pred prvo svetovno vojno pa so bile te posodobitve že prestare. Oklepne havbice so zamenjali s poljskimi M. 14, ki je bila boljša v hitrosti streljanja in imela za tretjino daljši doomet. Vse te posodobitve niso prinesle boljšega bojevanja, saj je sovražnikova granata zadela granitni obroč ob predoklepu, opustošila utrdbo in prevrnila kupolo. Leta 1907 so bencinski agregat zamenjali s 14 konjskim, dve leti kasneje pa so se lotili tudi samih objektov. V steni nad Koritnico so naredili tri kaverne, ki so jih povezali z levim ramenskim kaponirjem. V najvišje ležeči kaverni sta se nahajala mitraljeza Schwarzlose M. 7, s katerima so bdeli nad cesto Bovec in dolino Koritnice. V vmesno kaverno je bil postavljen 35-centimetrski električni žaromet, tretja kaverna pa je služila kot opazovalnica. Iz vsake od kavern je bil speljan podzemski rov, ki je vodil k levemu ramenskemu kaponirju in je bil skupaj dolg 70, 5 metrov. Slednji je bil v času vojne zadet z granato, streha pa je zaprla vhod v rov. Prav tako so bile kaverne med seboj povezane s pogovornimi cevmi, opazovalnica pa je imela tudi telefonsko vezavo z levo utrdbeno opazovalnico ter s prostorom žarometa.

Nekaj časa pred vojno so sklenili, da morajo steno hodnika, ki se nahaja nasproti vrat topniškega prostora, obložiti s še eno plastjo betona. To naj bi jih obvarovalo pred morebitno izstrelitvijo granate, ki bi prebila steno hodnika, vrata topniškega prostora in priletela do skladišča za streliva, kjer bi eksplodirala in tako uničila utrdbo (Simić, 2005, str. 173, 175).

2.12 Trdnost utrdbe

Podpolkovnik inženirskega štaba in direktor Inženirske direkcije v Celovcu, Franz von Steinhart, je leta 1909 podal oceno o odpornosti Hermanove utrdbe. Po njegovem mnenju naj bi betonski strop zaradi razkrite oziroma s prstjo posute strehe ter topniških kazematov komajda prenesel najtežje granate. Tudi v oklepnih delih ni opazil odpornosti, saj naj bi bile iz zastarelega materiala. Kupoli za opazovanje naj bi bili dovolj trdni, da bi obranili granate, havbični kupoli pa bi poleg granat vzdržale tudi kaliber 149 mm. Kljub dokaj natančni oceni delovanja Hermanove utrdbe pa v vojni ni bilo čisto tako, kot je načrtoval Steinhart. Italijani so napadali s topom večjega kalibra, kot je bilo pričakovano, in zadelo jih je le 200 granat, kar je dobrih pet odstotkov od vseh izstreljenih. (Simić, 2005, str. 175, 176).

2.13 Zaloge

2.13.1 OROŽJE

V Hermanovi utrdbi je bilo pred vojno, aprila 1914, 3 640 vseh vrst granat (eksplozivnih, šrapnelskih, karteč) za topove in havbice. Tudi za mitraljeza je bilo poskrbljeno, saj je bilo po dodatni podvojitvi 80 000 nabojev in bi bilo to dovolj za 100 minut neprestanega bojevanja:»Za vsako od dvanajstih trdnjavskih podnožij za puško je bilo shranjenih po 1 000 nabojev M. 93 za Manlicherjeve puške in po 100 nabojev M. 73/77 za Werndlove puške. Za podporo pehoti, ki bi se borila v bližini utrdbe, je bilo pripravljenih še dodatnih 50 450 nabojev M. 93 za puške in mitraljeze. V skladišču je bilo tudi 1 350 11- milimetrskih nabojev M. 82 za 15 revolverjev Gasser M. 70, s katerimi je razpolagala posadka utrdbe. Za signalizacijo sta bili shranjeni dve signalni pištoli s 400 5- gramskimi naboji in 25 signalnih raket.« (Simić, 2005, str. 176). Vse kaže na to, da je bila utrdba dobro pripravljena na vojno tudi na dlje časa trajajoče bojevanje.

2.13.2 HRANA

Glede hrane so bili bolj skromni – zaloge so imeli za 45 dni. Del živeža so shranili v utrdbo, vendar je bilo premalo prostora in so morali ostalo spraviti še v barako poleg utrdbe in v trdnjavo Kluže.

2.13.3 DRUGI ŽIVLJENJSKI POGOJI IN MATERIAL

V času mraza so bili preskrbljeni z dobrimi 90 m³ bukovimi drvami, z 22 kilogrami sveč ter 198 kilogrami petroleja za razsvetljavo. Poleg tega so imeli tudi 22 sodov z 4 400 kilogrami cementa, s katerim bi sproti popravljali in dodelali luknje od obstreljevanja. Za rezervo pa so imeli tudi kamenje, s katerim bi v primeru hudega napada obvarovali okna (Simić, 2005, str. 176).

2.14 Posadka

Na koncu je bilo v Hermanovi utrdbi precej več posadke, kot je bilo najprej načrtovano. Po več popravkih in prilagajanju je bilo v utrdbi 13 častnikov, 227 preostalih mož, v skrajni sili pa bi utrdba sprejela še dodatnih 10 častnikov in 205 mož (Simić, 2005, str. 177).

3. MERE IN GRADBENI MATERIAL

3.1 Značilnosti avstro–ogrskih utrd

Hermanova utrdba se šteje za manjšo avstro–ogrsko utrdbo in jo po značilnostih gradnje uvrščamo med prehodne utrdbe med Voglovim obdobjem in obdobjem gradnje zadnje generacije utrd Avstro–Ogrske. Feldmaršallajtnant Julius von Vogel je v zadnji četrtini 19. stoletja vse alpske utrdbe zasnoval z nekaterimi novostmi: alpske utrdbe so bile manjše in nižje, topove so namestili v topniške kazemate z jeklenimi ščiti ter prav tako v vrtljive oklepne kupole na strehi utrd.

Poleg naštetega so za gradbeni material namesto opeke in klesanega kamna začeli uporabljati phani² beton. Slednjo izboljšavo so še bolj cenili, ko je avstro–ogrska Vojaško – tehnična komisija med testiranjem in preučevanjem betona ugotovila, da lahko njihovi možnarji brez težav prodrejo skozi opečnate strop. Kot prva v celoti betonska utrdba je bila utrdba Letownia. V plasteh nanošeni beton so z bati pritiskali toliko časa, dokler plast ni bila zadosti gosta – to se je pokazalo v obliki vode, ki se je pojavila na površju. Kasneje so prišli do ugotovitve, da je strop še bolj vzdržljiv, če armaturo iz jeklenih profilov vgradijo v spodnjo stran phanega betona. S tem zadetek ni prešel skozi strop, jekleni profili pa so onemogočili luščenje spodnje betonske plasti, ki bi bilo nevarno za ekipo v prostoru. Tako so najprej gradili topniške prostore in kaponirje, nato pa šele zadetkom izpostavljene strop (Simić, 2005, str. 46-48 in <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Galicic-Sasa>).

Po letu 1907 so v gradnjo vključili armiran beton. Čeprav je bila iznajdba Francozov, natančno Josepha Moniera, znana že 40 let, ga je Vojaško–tehnična komisija preizkusila tik pred koncem Voglovega obdobja. Armirani beton je bil trdnjši kot phani beton, vendar so prizadete dele težje popravili, saj se je betonsko železje razcefralo in z delov potrgane armature je visel beton. Prav tako so za boljšo odpornost proti obstreljevanju prednje stene oblagali s kvadri iz trdne kamnine, po navadi granit. S tem so dosegli ohranitev notranje stene, do eksplozije je prišlo le na zunanji površini zidu.

² Phani beton je imel nizek vodocementni faktor (pokazatelj lastnosti strjenega betona) in se je uporabljal za dela, kjer je bilo možno prvovrstno nabijanje, tam kjer ni bilo zunanjih delov naprav.

Slika 2: Prednje stene so za boljšo vzdržljivost obložili z granitnimi kockami (foto: U. Žun)

Proti koncu gradnje v Voglovem obdobju so utrdbam (med katere spada tudi Hermanova utrdba) gradili stropne z debelino 2.5 metra. Na mestih, izpostavljenih obstreljevanju, pa so utrdbe dodatno obložili še z granitnimi bloki. Leta 1913 so s poskusi ugotovili, da so utrdbe iz Voglovega obdobja že nekoliko zastarele, kar je pomenilo, da bodo ubranile le nekatere napade s 24-centimetrskimi možnarji (Simić, 2005, str. 48.51).

Slika 3: Granitna obloga (foto: U. Žun)

3.2 Gradbeni material in stroji

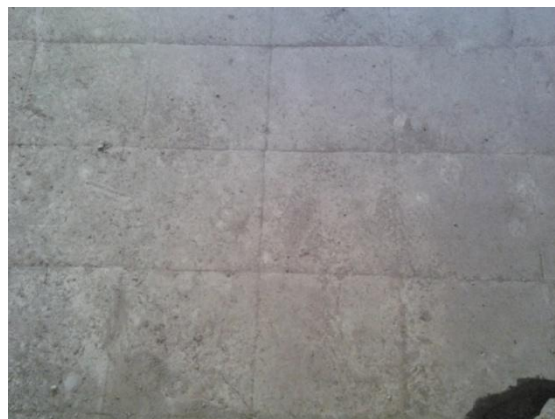
Pobočje pod Rombonom za Hermanovo utrdbo je bilo potrebno še nekoliko uravnati. Za povečanje prostora za gradnjo so morali odstraniti in izkopati 15 577 m³ vsega materiala, nekaj pa so ga še nasuli na robove parcele. Material za gradnjo utrdbe (cement, granit, jeklene profile), kurivo, strelivo, topove, oklepne kupole, topovske ščite in ostale bojne potrebščine so do območja gradnje Hermanove utrdbe morali prepeljati z vozovi na konjsko moč (vse od železniške postaje v Trbižu čez Predel in Kluže). To delo je bilo zelo težavno in zamudno, saj so na gradbišče pripeljali kar 4 300 sodov po 200 kilogramov cementa (vsega skupaj 859 583 kilogramov). Za gradnjo so uporabljali portlandski cement, kupljenem pri podjetju Legenfelder Portland Cementfabriks Ahtiengesellschaft ter Philip Knoch & Comp. iz Celovca oz. iz njihove cementarne v Wietersdorfu na Koroškem. Oba cementa je Preizkusna komisija glavnega in rezidenčnega mesta Dunaj preizkusila. Rezultati so pokazali, da je beton iz legenfeldskega cementa dokaj boljši oz. bolj trden ter se hitreje strdi od betona iz weitersdorfskega cementa in je zato tudi nekoliko dražji (Simić, 2005, str. 142).

Simić (2005, str. 143) navaja, da je bilo razmerje med cementom, peskom in drobljencem v betonu drugačno glede na pomembnost odpornosti sten oz. glede na izpostavljenosti sovražniku.

Razmerje je bilo sledeče:

- za navpične zidove 1: 4: 6,
- za navpične obstreljevanju izpostavljene betonske zidove 1: 3: 4,
- za oboke, stropne 1: 3: 5,
- za vrhnjih 10 centimetrov betona nad oboki 1: 2: 3.

Tla v nekaterih prostorih (stranišča, kuhinja, skladišča, topniške kazemate, hodniki) so položili z na gradbišču narejenimi ploščicami z debelino 3.5 centimetra ter ploščino kvadrata 32 x 32 cm.

Slika 4: Do danes ohranjene talne ploščice (foto: U. Žun)

Za hitrejšo in cenejšo gradnjo so v notranje dele prednjih sten vgrajevali večje skale, vseh skupaj so uporabili 30 m³. Klesan kamen so uporabili za gradnjo portala glavnega vhoda in okvirje zunanjih oken ter vrat.

Bovški podžupan in hkrati mizar Ivan Mihelič je izdelal iz macesnovega lesa okna in vrata, ki jih je pobarval z 2 odtenkoma rjave barve ter iz smrekovih desk naredil talne obloge. Vso opremo je bilo potrebno pretovoriti čez nastali predor, ki je bil dolg 113 metrov, širok 3 metre in visok 2.5 metra. Pri ročnem vrtanju le-tega so si pomagali z močnim eksplozivom Dynamit No. 1 (pripeljan iz skladišča Wöllersdorf) (Simić, 2005, str. 143). Ker so si delavci pri tovorjenju izjemno težke strojne opreme želeli olajšati delo, so si pri Inženirski direkciji Trient izposodili vagonček za prevoz težjega tovora. S tem je 40 vojakov pod poveljstvom poročnika Josefa Kružika spotoma polagalo in razstavljalo vojaško ozkotirno železnico ter preko škripčevja vleklo ščite z maso 10 ton. Pred predorom so ščite zaradi prenizkega stropa s 4 vitli prestavili na nosilec na bukovih hlodih. Za vsakega izmed 4 ščitov so delavci porabili 3 dni za prevoz in še 2 dni za nameščanje v sprednjo steno. Skratka, ves prevoz je trajal zelo dolgo, a nemogoče je bilo delo opraviti hitreje. Oklepne kupole so bile sicer za 3 tone težje od ščitov, a precej manjše. Natovorili so jih na vagonček in tako z manj moči prepeljali na dvorišče (Simić, 2005, str. 140, 141).

3.3 Mere zidov in stropa

- Prednja stena iz betona, ki se je na obeh straneh nadaljevala z ramenskima kaponirjema, je bila izredno krepko zgrajena – predel z najmanjšo debelino je meril 1.8 metra.
- V obdobju brez vojnih spopadov je posadka bivala v zadnjem delu utrdbe. Tukaj je debelina stropa merila kar 2 metra, zadnje stene 1 meter in vseh stranskih sten 1.5 metra. Če so imeli ti prostori v času miru dokaj široke stene in debele stropne sklepe, da so imeli prostori za bojevanje še veliko debelejši. Za odpornost in varnost proti udrtu raznih granat skozi stene so poskrbeli zadovoljivo. Stene so se večinoma ohranile še do danes v svoji mogočnosti, edino nekaj stropov se je že udrlo.

(Simić, 2005, str. 159, 161)

Slika 5: Udrta stena v pritličju utrdbe (foto: U. Žun)

Slika 6: Debelina stene na strani, ki ni bila izpostavljena obstreljevanju (foto: U. Žun)

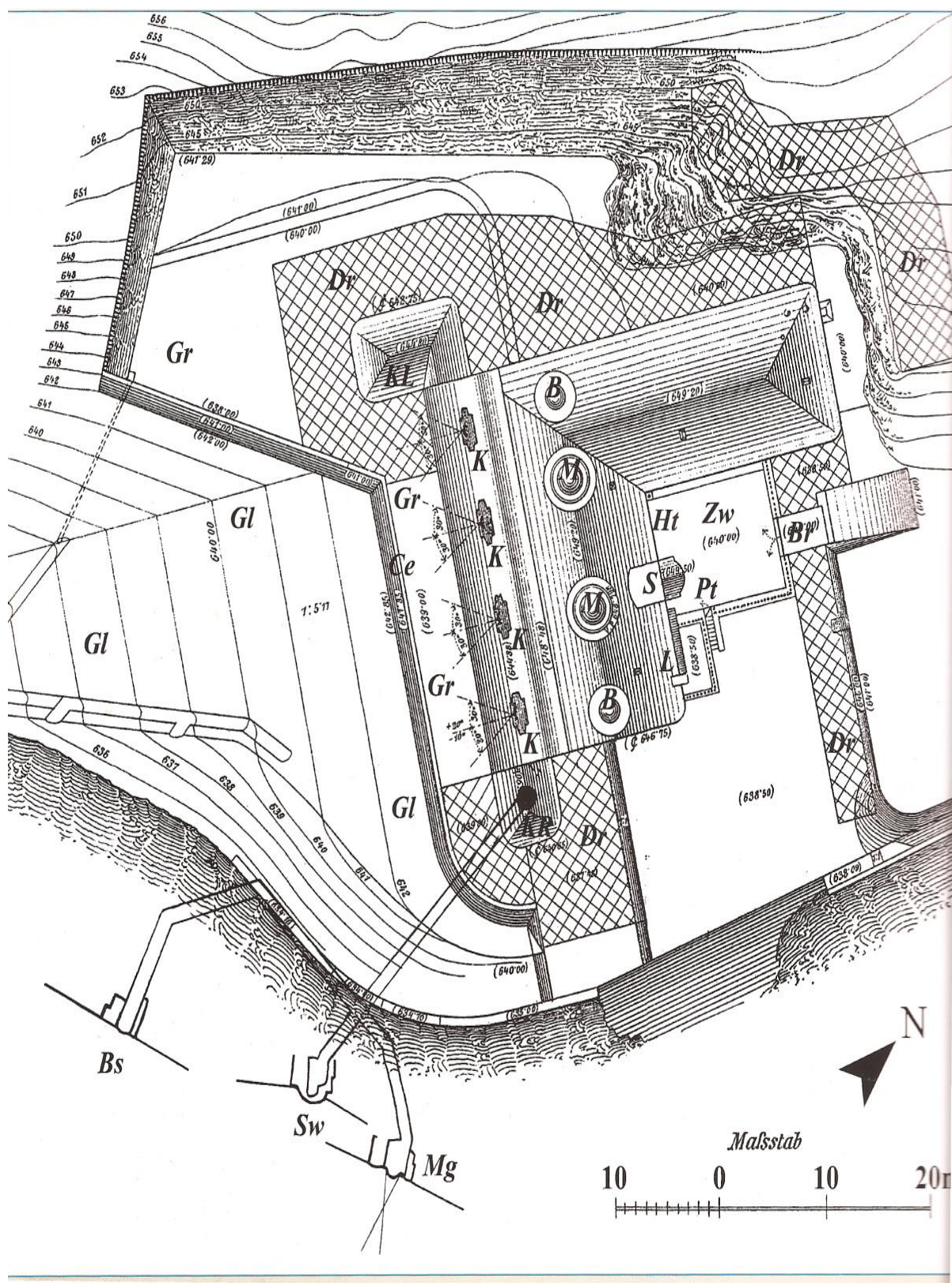
Slika 7: Obstreljen del Hermanove utrdbe (foto: U. Žun)

4. POMEMBNE OSEBE PRI NASTANKU HERMANOVE UTRDBE

- **Josef von Groh:** bil je stotnik v inženirskem štabu in je poleg tega ustvaril izjemno natančen geodetski posnetek območja Rombona za Hermanovo utrdbo.
- **Edmund von Krieghammer:** bil je konjeniški general, s katerim na čelu so se na avstro-ogrskem vojnem ministrstvu odločili za gradnjo Hermanove utrdbe.
- **Paul Witzigmann:** bil je podpolkovnik v inženirskem štabu in večina časa tudi vodja Inženirske direkcije v Celovcu, ki je prevzemala odgovornost za gradnjo Hermanove utrdbe.
- **Johann Diviš:** bil je major v inženirskem štabu in je nadomestil Paula Witzigmanna dva meseca pred zaključkom gradnje utrdbe. Kasneje je bil podpolkovnik in poveljnik 88. pehotnega polka. Ob začetku vojne je bil generalmajor, poveljnik 21. pehotne brigade, nato pa je deloval kot feldmaršallajtnant poveljnik sarajevskega korpusnega (vojaško – teritorialnega) območja.
- **Franz Hauninger:** bil je inženirski stotnik, ki je izdelal načrte za utrdbo in dovozne ceste ter hkrati upravljal funkcijo vodje vojaškega gradbenega poveljstva v Bovcu in vodil gradnjo utrdbe. Kasneje je postal generalmajor in poveljnik 69. pehotni brigadi.

- **Alexander Kuchinka:** bil je stotnik, ki je nadomestil Franza Hauningerja. Nekaj let pred vojno je imel vlogo pribočnika feldmaršallajtnanta Alexandra Blenesija (generalni inšpektor inženirstva), zatem je v službi generalmajorja poveljeval zalednemu poveljstvu v Gorici, po soški fronti pa je tudi sam postal feldmaršallajtnant.
- **Oskar Jaeger:** bil je nadporočnik iz 4. pionirskega bataljona in je sodeloval pri gradnji Hermanove utrdbe.
- **Franz Pammer in Wenzel Kubat:** bil sta vojaška gradbena računska oficijala tretje stopnje.
- **Josef Stieber:** bil je višji vojaški gradbeni mojster
- **Emmanuel Eicholz:** bil je vojaški gradbeni mojster.
- **Erwin Zeidler von Görz:** bil je član inženirskega štaba in branilec Gorice v šestih soških bitkah
- **Johann Hermann von Hermannsdorf:** bil je inženirski stotnik 1. reda, poveljnik utrdbe na Predelu. Po njem se imenuje Hermanova utrdba, saj se je zavzeto boril proti Francozom, ki so ga premagali.
- **Franc Mišić, Martin Černuta, Mihael Černuta:** bili so lokalni civilni podizvajalci, ki so namesto vojakov zgradili cesto.
- **Franz Madile:** bil je inženir, mestni gradbeni mojster iz Celovca in podizvajalec za zemeljske dele na gradbišču Hermanove utrdbe.
- **Engelbert Berschak:** bil je zastopnik Franza Madila v Bovcu.
- **Josef Kružik:** bil je poročnik 3. čete 4. polka trdnjavskega topništva Graf Colloredo– Mels.
- **Karl Csongvay de Csegez:** bil je polkovnik v inženirskem štabu, zadolžen za tehnični prevzem ob dograditvi.
- **Ivan Mihelič:** bil je bovški podžupan in hkrati mizar, ki je izdelal okna in vrata za Hermanovo utrdbo.
- **Franz von Steinhart:** bil je podpolkovnik v inženirskem štabu ter direktor Inženirske direkcije v Celovcu, ki je ocenil odpornost Hermanove utrdbe na sodobne granate.

5. TLORISI HERMANOVE UTRDBE

Slika 8: Tloris celotne Hermanove utrdbе (Simić, 2005, str. 144)

Legenda slike 8:

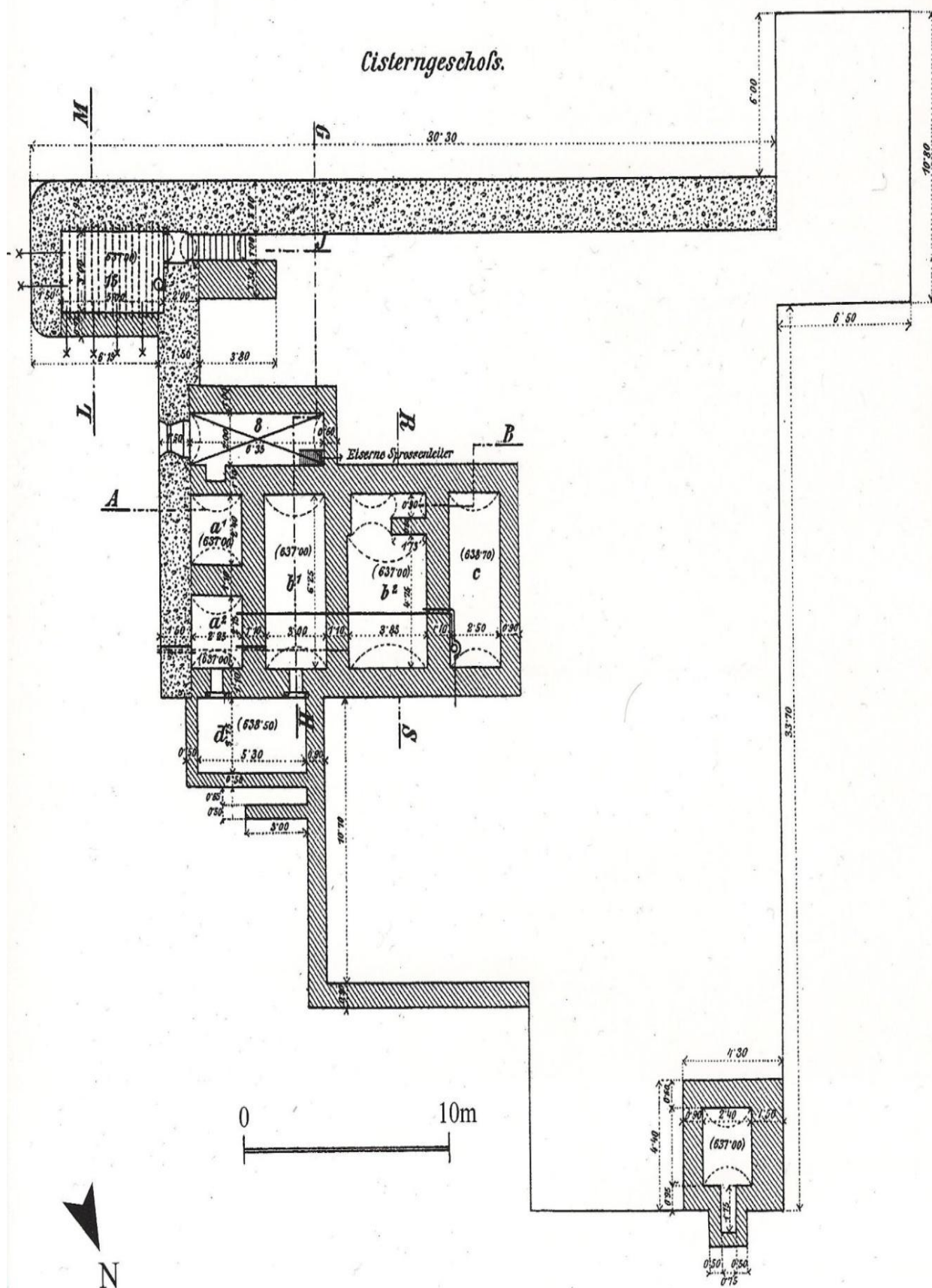
OZNAKA	POMEN
Gr	jarek
Dr	žične ovire
Ce	kontra eskarpa
K	topniška kazemata
KR	desni ramenski kaponir
KL	levi ramenski kaponir
L	železne stopnice za dostop na streho
M	oklepni možnar
B	oklepna opazovalnica
Ht	glavna vrata v utrdbo
Zw	cvinger
S	žaromet
Pt	patruljna vratca
T	vrata v železni ograji
Br	mostiček
Bs	opazovalna kaverna
Sw	žarometna kaverna z vrisanim poljem osvetljevanja
Mg	mitralješka kaverna s poljem delovanja obeh vgrajenih mitraljezov Schwarzlose M. 07.

Slika 9: Iz zraka slikana Hermanova utrdba v obliki črke L (Simič, 2005, str. 145)

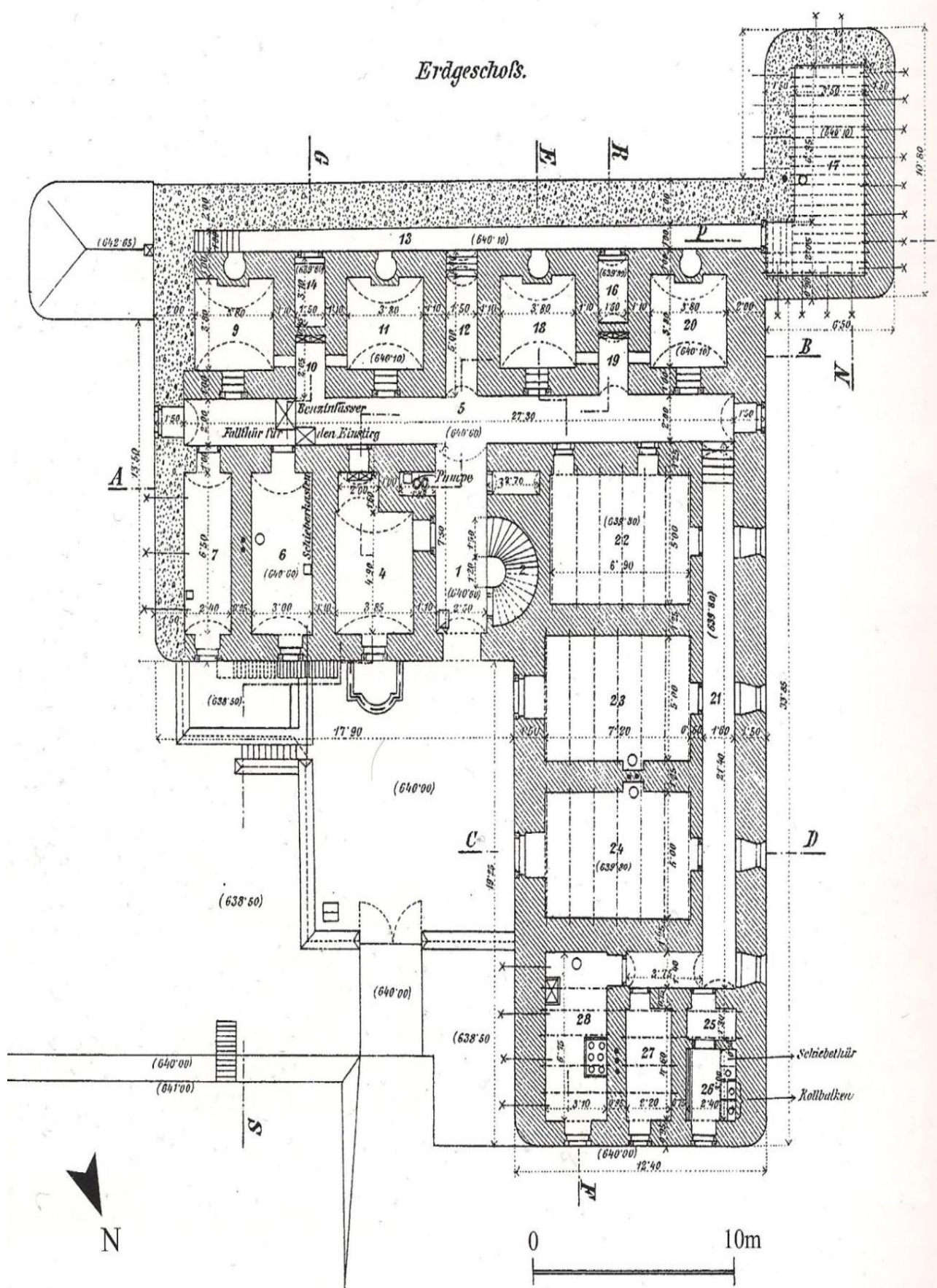
Slika 10: Dobro vidna nadstropja že propadajoče Hermanove utrdbe (foto: U. Žun)

Slika 11: Razporeditev kletnih prostorov Hermanove utrdbe (Simič, 2005, str. 146)

Legenda slike 11:

OZNAKA	POMEN
8	skladišče bencina
15	levi kaponir
a¹, a²	cisterni hladilne vode za agregat
b¹	cisterna pitne vode za mirnodobno uporabo
b²	cisterna pitne vode za uporabo med vojnim obdobjem
c	prostor za glavno pipo za polnjenje mirnodobne cisterne za pitno vodo in cistern z vodo za hlajenje bencinskega motorja
d	greznica z lovilecma maščob

Slika 12: Razporeditev prtiličnih prostorov v Hermanovi utrdbi (Simić, 2005, str. 147)

Legenda slike 12:

OZNAKA	POMEN
1	vhodni hodnik z alarmnim zvoncem
2	skladišče za orodje
3	skladišče za kurivo
4	skladišče za strelivo za oklepne možnarje
5, 21	hodnik
6	stražnica
7	strojnica
9, 11, 18, 20	skladišče za strelivo za 12- centimetrške topove
10, 19	niši z dvigalom za strelivo
12	hodnik, prehod v oba kaponirja
13	povezovalni hodnik
14, 16	akumulatorska prostora
17	desni kaponir
22, 27	skladišče za živila
23, 24	prostori za ekipo
25	straniščni predprostori
26	stranišče
28	kuhinja s štedilnikom in s pečjo za kruh

Legenda slike 13:

OZNAKA	POMEN
29	stopnišče
30	soba za ekipo v pripravljenosti
31	prostor za žaromet
32	skladišče za strelivo za oklepne možnarje
33	dostop k levemu možnarju
34	dostop k desnemu možnarju
35, 46	hodnik
36	častniška soba
37	topniška telefonska centrala in navpični dostop do leve oklepne opazovalnice
38	poveljnikova soba
39	topniška kazemata št. 1
40, 44	niši z dvigalom za strelivo
41	topniška kazemata št. 2
42	skladišče rezervnih delov za žaromet
43	topniška kazemata št. 3
45	topniška kazemata št. 4
47	navpični dostop do desne oklepne opazovalnice
48, 49, 50	prostori za ekipo
51	straniščni predprostor
52	stranišče
53	prostor za telegraf in telefonska centrala utrdbe
54	prostor za prvo pomoč

6. UGOTOVITVE IN REZULTATI

Slika 14: Zaraščena notranjost Hermanove utrdbe (foto: U. Žun)

Slika 15: Zaprt prehod z gradbenim materialom (foto: U. Žun)

Iz slike 14 in 15 je razvidno, da notranjost Hermanove utrdbe počasi propada. Veliko prehodov in hodnikov je zaprtih večinoma z odpadnimi deli sten in drugim gradbenim materialom ter vejami. Ker je notranjost zapuščena, se je zaraslo več plevela. Iz tega sklepam, da za notranjost Hermanove utrdbe nihče ne skrbi, je ne vzdržuje in hitro propada.

Slika 16: Človeški odpadki v trdnjavi (foto: U. Žun)

Slika 17: Grafiti na stenah Hermanove utrdbe (foto: U. Žun)

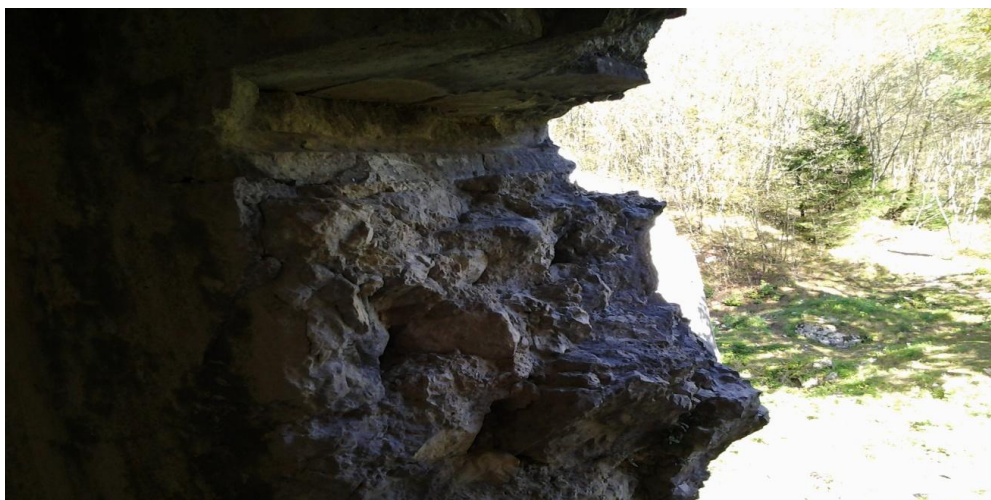
Poleg naravnega propadanja so za uničenje Hermanove utrdbe krivi tudi nekateri obiskovalci, kajti zraven udrtih sten, vejevja in zaraslega rastlinja v utrdbi zasledimo tudi sledi pijančevanja (steklenice, pločevinke alkohola), vandalizma (nekaterne stene so prekrile z grafiti) in razne ostale odpadke.

Slika 18: Porušeno stopnišče (foto: U. Žun)

Slika 19: Podrte stene v utrdbi (foto: U. Žun)

Slika 20: Dotrajan rob okna (foto: U. Žun)

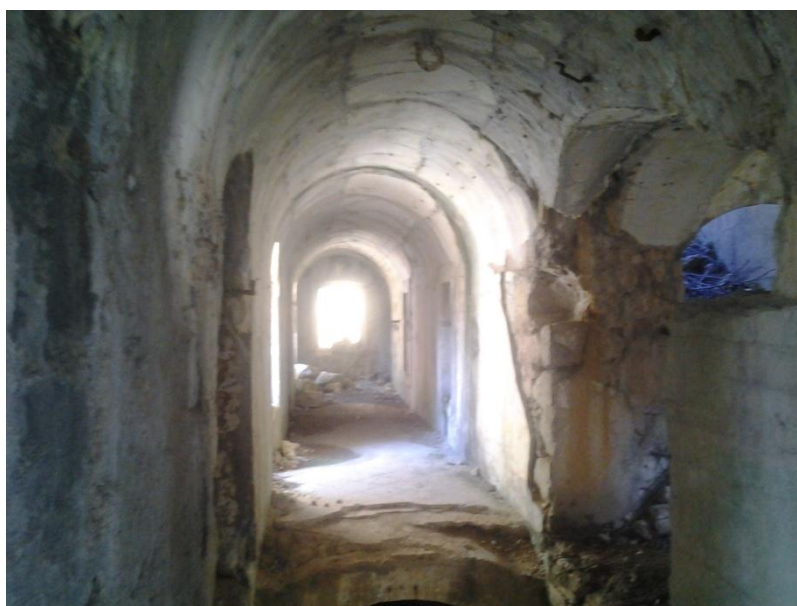
Slika 21: Razpadajoča okna (foto: U. Žun)

Iz stanja utrdbe (slike 18, 19, 20, 21, 22, 23) lahko opazimo, da je stopnišče, okvirje oken in ogromno sten že močno načel zob časa. Ker se objekta nadvse očitno ne vzdržuje ali obnavlja, bo čez nekaj časa ogled Hermanove utrdbe z notranje strani nevaren in nedostopen. Kot lahko vidimo, je stopnišče že popolnoma neprehodno, prav tako so z gradbenim materialom zasuti nekateri celotni prostori. Okvir okna je že zelo dotrajan. Ob približevanju oknu oziroma okvirju okna obstaja nevarnost padca naključnega obiskovalca skozi okno, ker robovi niso več zanesljivi. Lahko se zgodi, da bo gradbeni material, ki bo po vsej verjetnosti še odpadel, preprečil celo obhod utrdbe z zunanje strani – v primeru, da odgovorni za okolico tega ne bodo odstranili (kot granitne bloke, ki so odpadli s strehe na zadnji strani zgradbe).

S pomočjo zgoraj navedenih ugotovitev lahko potrdim svojo prvo hipotezo, in sicer, da Hermanove utrdbe od konca prve svetovne vojne niso obnavljali in tako je začela propadati.

Slika 22: Neprehodni prostori utrdbe (foto: U. Žun)

Slika 23: Propadajoče stene utrdbe (foto: U. Žun)

Slika 24: Nove jeklene stopnice (foto: U. Žun)

Slika 25: Informacijski pano o Hermanovi utrdbi (foto: U. Žun)

Kot mi je v elektronskem sporočilu odpisala gospa Mateja Karba, zaposlena v trdnjavi Kluže, so leta 2007 očistili stopniščni jašek in kaverne ter zavarovane razgledne točke, montirali so jeklene stopnice, posekali in očistili so okolico ter postavili tri panoje z osnovnimi informacijami za obiskovalce, hkrati pa Občina Bovec skrbi, da je okolica trdnjave očiščena. S tega vidika trdim, da se Občina Bovec trudi privabiti turiste, da bi si ogledali Hermanovo utrdbo. Ker notranjost utrdbe propada, so izobesili tudi obvestilo, ki obiskovalce opozarja na preteče nevarnosti. Gospa Karba je tudi omenila, da so leta 1998 odprli pot, počistili in odprli delovni jašek, ki vodi do kavern, pri čemer je delo opravljala brigada iz Maribora.

Slika 26: Opozorilo obiskovalcem utrdbe (foto: U. Žun)

Slika 27: Okolica Hermanove utrdbe (foto: U. Žun)

Izvedela sem, da bo 23. maja 2015 v trdnjavi Kluže kulturna prireditev v spomin pregnanim, ki so izgubili mir in imetje, padlim v vojnih spopadih, umrlim v taboriščih, obolelim v tujini, povratnikom, ki so obnovili življenje in upanje v naših vaseh in vsem tistim, ki so za vedno ostali zdoma. Spominski dogodek bo kasneje dopolnjen z obeležjem in publikacijo v trajen spomin. (Karba Mateja)

Našla sem tudi zanimivo dejstvo, da Hermanova utrdba sploh ni zavarovana kot samostojna enota kulturne dediščine, pač pa je del enote Bovec – Trdnjava Kluže in obsega več objektov (<http://giskd2s.situla.org/rkd/opis.asp?esd=39>). Še bolj presenetljivo pa je to, da se Avstrijci poslužujejo predstavljanja Hermanove utrdbe po raznih zbirkah, medtem ko v Sloveniji le-ta objekt propada. (Resnik Damjan: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Resnik-Damjan>)

Tako lahko delno potrdim svojo drugo postavljeno hipotezo. Zaradi letošnje 100. obletnice začetka prve svetovne vojne na Slovenskem Občina Bovec načrtuje več aktivnosti in prireditev na temo prve svetovne vojne, s katerimi bi sprožili zanimanje za Hermanovo utrdbo. Druge hipoteze ne morem potrditi v celoti, ker Zavod za varstvo kulturne dediščine, glede na informacije, ne načrtuje nobene prireditve ali aktivnosti, s katerimi bi ohranjala spomin na Hermanovo utrdbo.

7. ZAKLJUČEK

Z raziskovalno nalogo sem upravičila svoja pričakovanja, saj sem si s pomočjo pridobljenih ugotovitev in rezultatov uporabljenih raziskovalnih metod lahko odgovorila na zastavljena raziskovalna vprašanja ter potrdila oziroma delno potrdila hipotezi. S pomočjo raziskovanja območja Hermanove utrdbe sem ugotovila, da le-ta propada. Propad ni posledica zgolj naravnih razmer, pač pa je tudi dejanj nekaterih obiskovalcev utrdbe. Menim, da se bo propad Hermanove utrdbe nadaljeval, saj Občina Bovec skrbi le za okolico pod Rombonom, notranjost objekta pa je prepuščena milosti oziroma nemilosti narave in obiskovalcev. Iz tega sklepam, da Hermanove utrdbe po prvi svetovni vojni niso obnavljali in očitno tudi ni nobenih načrtov za prenovo. Z gotovostjo torej trdim, da je **1. hipoteza** - Hermanove utrdbe od konca prve svetovne vojne niso obnavljali in tako je začela propadati – **potrjena**.

Gospa Mateja Karba mi je edina izmed naslovnikov prošnje za dodatne podatke o Hermanovi utrdbi odgovorila, da 23. maja letošnjega leta načrtujejo kulturno prireditev v spomin vsem žrtvam prve svetovne vojne na Slovenskem. Ker mi z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije niso podali odgovora, lahko trdim, da je **2. hipoteza** - Zaradi letošnje 100. obletnice začetka prve svetovne vojne na Slovenskem Občina Bovec in Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije načrtujeta več aktivnosti in prireditev na temo prve svetovne vojne, s katerimi bi sprožili zanimanje za Hermanovo utrdbo- **delno potrjena**.

Poleg podatkov in informacij, s katerimi sem potrdila oziroma delno potrdila zastavljeni hipotezi, sem izvedela še mnogo drugih dejstev. Glede na to, da je Hermanova utrdba zgodovinsko izjemno pomemben objekt za Slovence, sem bila prepričana, da se šteje med samostojne enote kulturne dediščine. Vendar sem ugotovila, da temu ni tako in je Hermanova utrdba le del enote Bovec – Trdnjava Kluže, ki ima v naši državi le status spomenika lokalnega pomena (<http://giskd2s.situla.org/rkd/opis.asp?esd=39>).

S svojo raziskovalno nalogo sem želela predstaviti pomemben zgodovinski slovenski objekt, ki pa danes žal propada. Slovenci bi morali biti ponosni na tako dovršeno vojaško arhitekturo. Čeprav se zavedam, da bi za vzdrževanje potrebovali kar precej denarnih sredstev, sem mnenja, da bi bilo utrdbo potrebno ohraniti za naslednje generacije. Denarna sredstva bi morebiti lahko pridobili z aktivnostmi na temo Hermanove utrdbe tudi v Evropski uniji, turističnimi ogledi ter aktivnim predstavljanjem v medijih.

8. VIRI IN LITERATURA

- Galičič, Saša. Utrjevanje Avstro–Ogrske na soškem bojišču. Vir: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Galicic-Sasa> (dostopno: 3. 1. 2015)
- Gligić, Damjana. Zgodovinski pregled proizvodnje cementa in uporabe betona v Sloveniji. Vir: http://drugg.fgg.uni-lj.si/1899/1/GRV_0429_Gligic.pdf (dostopno: 1. 3. 2015)
- Jankovič Potočnik, Aleksander. Utrdbe na Slovenskem. Revija Obramba (2008), Letn. 35, št. 10, str. 62-65.
- Jankovič Potočnik, Aleksander. Utrdbe na Slovenskem: vodnik po utrdbah v Sloveniji in bližnji okolici. Logatec: Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, 2008. ISBN: 978-961-91721-6-2.
- Karba, Mateja. Trdnjava Kluže. Elektronska pošta, dne 11. 3. 2015
- Numizmatično društvo Slovenije. Elektronska pošta, dne 10. 11. 2014
- Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo. Opis enote nepremičnine kulturne dediščine
Vir: <http://giskd2s.situla.org/rkd/opis.asp?esd=39> (dostopno: 27. 2. 2014)
- Resnik, Damjan. Soška fronta kot pomnik in muzejsko vprašanje. Vir: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Resnik-Damjan> (dostopno: 1. 3. 2015)
- Simić, M. Utrdbi pod Rombonom: Predstraža Soške fronte. Ljubljana: založba Rombon, 2005. ISBN: 961-91535-0-2
- Trdnjava Fort Hermann. Vir: http://www.bovec.si/kulturna_dediscina/ostale_kulturne_znamenitosti/2013011712270233/
(dostopno: 15. 9. 2014)
- Zgornja trdnjava Kluže. Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/Zgornja_trdnjava_Klu%C5%BEE
(dostopno: 1. 12. 2014)
- Zgornja trdnjava Kluže. Vir: <http://www.kluze.net/zgornja-trdnjava> (dostopno: 30. 1. 2015)

PRILOGA

Urša Žun
Gimnazija Kranj
Koroška cesta 13
4000 Kranj
e-mail: ursa.zun@gmail.com

Kranj, 11.2.2015

Občina Bovec
Trg golobarskih žrtev 8
5230 Bovec

Zadeva: podatki za raziskovalno nalogo

Spoštovani!

Sem dijakinja Gimnazije Kranj in pod mentorstvom Patricije Veldin, univ. dipl. soc. kult., prof. zgod., pišem raziskovalno nalogo o Hermanovi utrdbi. Letos mineva že 100 let od prve svetovne vojne na Slovenskem, v tem času pa so Italijani napadali tudi to utrdbo poleg trdnjave Kluže.

Ker se objekt nahaja v vaši občini, vas prosim za pomoč pri pridobivanju informacij, potrebnih za raziskavo. Zanima me, če je bila Hermanova utrdba kdaj na kakršenkoli način obnovljena (kdaj in kako), prenovljena, ali se je kaj popravljalo oz. dogradilo. Prav tako bi rada izvedela, če bo, glede na okroglo obletnico vojne, organizirana kakšna dejavnost, proslava, aktivnost, s katerimi bi privabili ljudi iz bližnje in daljne okolice. Če imate še kakšne podatke o strojih za gradnjo in o sami gradnji ter načrte, mi jih prosim pošljite.

Naprašam vas, če mi lahko odgovore pošljete karseda hitro, saj mi bodo informacije zelo prav prišle pri raziskovanju, ki pa mora biti zaključeno najkasneje 17. marca.

Že vnaprej se vam zahvaljujem za odgovor in vas lepo pozdravljam.

Raziskovalka:
Urša Žun

Mentorica:
Patricija Veldin

Poslano:

- naslovniku
- trdnjavakluze@gmail.com
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Nova Gorica, Delpinova 16, 5000 Nova Gorica